

Ut ur labyrinten

En vänbok till Jes Wienberg

Redaktörer:

Mats Roslund

Ingrid Gustin

Kenth Hansen

Martin Hansson

Mattias Karlsson

Boken har tryckts med stöd från:
Berit Wallenbergs Stiftelse
Ebbe Kocks Stiftelse
Åke Wibergs Stiftelse

Ut ur labyrinten
En vänbok till Jes Wienberg

Redaktörer:
Mats Roslund, Ingrid Gustin, Kenth Hansen, Martin Hansson & Mattias Karlsson

Intuitionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet
Lund Studies in Historical Archaeology 22

ISSN1653-1183
ISBN 978-91-89874-73-2 (tryck)
ISBN 978-91-89874-74-9 (pdf)

Copyright:
Intuitionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet

Licensierad under CC BY-NC-ND

Omslagsbild:
Mariusz Hermanowicz, Robert Malnoury 1979. Chartres Cathedral, the Labyrinth.
Région Centre – Val de Loire. Genom Google Arts & Culture

Grafisk form:
Anders Gutehall, Visuell Arkeologi

Tryck:
Exakta Print AB, Malmö 2025

Distribution:
www.ht.lu.se/skriftserier/forsaljning

Danske landsbykirker som nationale symboler

POUL GRINDER-HANSEN

Danish village churches as national symbols

The Danish medieval village churches are both cultural heritage and the home for Christian congregations. This article draws attention to a third aspect: the role of the village churches as symbols of Denmark. These churches, often white-washed with red tile roofs, have been seen as true expressions of the Danish people. A statistical survey from 2020 shows that among the most important reasons to be a member of the Danish Evangelical State church ('Folkekirken') is a wish to preserve the old church buildings combined with a sense

that as a Dane you should be a member. The background for this view of village churches is a fusion of new ideals of free and enlightened peasants, church and nation which arose in the 19th century, especially inspired by the thoughts of the Danish poet N.F.S. Grundtvig, in the 20th century to be adapted and developed by the social democratic party. This was combined with seeing the Middle Ages as a glorious period of Danish history. A similar development did not take place in Sweden.

Danmark har i en sjælden grad bevaret sine middelalderlige kirker. Skovene er opdyrkede, søer udtørrede, ja hele landskabet forvandlet. [...] Kun sognekirkerne findes bevarede, endog i funktion, som fikspunkter af kontinuitet, besøgte og anvendte af mennesker i århundreder. (Wienberg 1993: 7)

De danske middelalderkirker er ubestrideligt uundværlige historiske og arkæologiske kilder. Samtidig er de rammer om et moderne kirkeliv. Denne dobbeltsidighed af kulturarv og kristen brugsbygning, som i andre europæiske lande giver anledning til dilemmaer, anses på dansk grund generelt som uproblematisk (Kjær & Grinder-Hansen 2022). I den danske folkekirke skal hvert enkelt menighedsråd sikre vedligeholdelse og bevaring af kirkens historiske bygning, inventar og gravminder, i lige så høj grad som det skal sørge for, at kirkerne er gode rammer om kirkelivet, og at kirkegårdene fremtræder i værdig stand. Biskoppen og stiftet afgør, hvad der må ændres i den enkelte kirke. Det sker på baggrund af rådgivning fra Nationalmuseet, som får alle sager til udtalelse, men museet er ikke den antikvariske myndighed (Kjær *et al.* 1998; Trampedach 2018; Madsen 2021).

I et skæringspunkt mellem kulturarv og kirkeliv ligger et særligt dansk fænomen, nemlig at kirkerne også fungerer som nationale symboler. Det gælder især den ikoniske danske landsbykirke, som typisk har en romansk kerne, hvortil er føjet en række tilbygninger i gotisk stil. Som fremhævet af Jes Wienberg er det gotikken,

[...] der har skabt det, vi i dag opfatter som den typiske danske kirke: En hvidkalket kirke med tårn, kamtakker og røde teglhængte tage omgivet af landsbyens bindingsværksgårde. (Wienberg 1993: 12)

Den hvidkalkede gotiserede landsbykirke med rødt tag er blevet indbegrebet af danskhed (Hauge 2013: 33) (fig. 1).

Landbykirkernes rolle som nationale symboler nævnes ganske vist slet ikke i det grundlæggende værk om danske, nationale symboler, der ellers skildrer talrige eksemplarer fra officielle statslige symboler som flag og rigsvåben til uofficielle nationale symboler som bøgeskove, historiske hændelser, nationale dyr og mytiske helte (Adriansen 2003). Men det er ikke svært at finde eksempler, hvor kirkebygninger er blevet brugt som velegnede symboler på Danmark (fig. 2). Mest vægtigt kan kirkernes kobling til en dansk identitet dokumenteres gennem den brede undersøgelse, som blev gennemført af Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter i 2020 (Poulsen *et al.* 2021). Undersøgelsen baserede sig på spørgeskemaundersøgelser blandt 4.109 danskere, der skulle afdække, hvorfor danskere er medlemmer af folkekirken. Antallet af medlemmer af folkekirken er siden 1990 faldet fra 89 % af befolkningen til 74 % i 2020, og selv om faldet stemmer overens med en generel europæisk tendens til sekularisering og øget individualisering, skyldes faldet i Danmark først og fremmest indvandring, idet medlemsprocenten blandt mennesker med dansk herkomst, som det hedder i rapporten, har ligget ret stabilt omkring 85 %. De 5 hyppigste grunde til folkekirkemedlemskab var følgende: 1) Jeg er medlem af folkekirken, fordi mine forældre fik mig døbt (65 %), 2) Jeg vil gerne bevare de historiske kirkebygninger (60 %), 3) Jeg vil gerne have ret til at benytte mig af kirkens tilbud, hvis jeg ønsker det (60 %), 4) Jeg vil støtte op om den kristne kulturarv (58 %), 5) Som dansk statsborger er det naturligt at være medlem af folkekirken (51 %). For de fleste respondenter smeltede flere af disse faktorer sammen. Folkekirkens medlemmer fastholdes og motiveres altså først og frem-

Fig. 1. Den danske landsbykirke på forsiden af bladet *De tusind Hjem* fra 1913. Efter Wienberg 1993.

mest af et fællesskab om familien, historien, nationen og samfundsstrukturen, og de fysiske kirkebygninger er en vigtig del af dette. Kun 43 % angav en personlig kristen tro som bevæggrund for medlemskab. Men manglen på tro var altså ikke et problem i forhold til tilknytningen til folkekirken.

En interviewundersøgelse fra 2018–2019 blandt ikke-troende danskere, hvoraf nogle dog var medlemmer af folkekirken, viste, at de interviewede i høj grad identificerede sig som ”kulturkristne” og ubevidst hele tiden talte om, hvordan ”vi”, dvs. danskerne som folk, ikke rigtig tror på Gud, men er knyttet til kirkerne, og hvordan ”vi” går i kirke til jul (Lundmark & Mauritsen 2022). Artiklen argumenterer for, at det syn på kulturkristendom, som interview-deltagerne udfoldede, er forbundet med en idé om danskhed og danske værdier og en opfattelse af en

Fig. 2. Det officielle julekort fra Danmarks Udenrigsministerium viste i 2010 en mand på en gavebelæst cykel foran en ægte, dansk landsbykirke. Jul i Danmark er forbundet med kirkegang, men det er bemærkelsesværdigt set med udenlandske briller, at landsbykirken bruges så markant i en officiel statslig hilsen. Screenshot fra Udenrigsministeriets hjemmeside, gengivet af *Kristeligt Dagblad* online 3.12.2010 (19 August 2024).

dansk national identitet med dybe *rødder*. Begrebet ”civil religion” er søgt anvendt på en ikke-religiøs begrundet tilknytning til kirken (Warburg 2013), men dette begreb antyder snarest en statslig, strategisk brug af religion til at fejre og helliggøre en nation. Danskernes selvforståelse som kulturkristne udtrykker et fokus på et så at sige nedarvet eller medfødt kulturelt tilhørsforhold og fællesskab. I den forstand er brugen af ordet folk i betegnelsen ”folkekirke” ikke malplaceret (Mauritsen *et al.* 2023).

Resultaterne kan sammenlignes med den svenske undersøgelse fra 2023, *Att möta förändring*, ved firmaet NOVUS af ”allmänhetens bild av Svenska kyrkans förvaltning av det kyrkliga kulturarvet” (Svenska kyrkan 2023). Når de udspurgte valgte, hvilke udsagn der passede til deres opfattelse af kirkerne, svarede 61 %, at de er vigtige ved store hændelser i livet og ligeledes 61 %, at de er kulturhistorisk værdifulde bygninger. 43 % sagde, at de er vigtige steder for stilhed og eftertanke og 43 % sagde, at de har betydning som samlingspunkt ved krisituationer. 38 % erklærede, at de er et vigtigt landemærke i landskabet eller bybilledet, mens 35 % så kirkerne som symbol på et kristent fællesskab og 34 % som et vigtigt symbol på kulturelle værdier. Svarene er formuleret anderledes end den danske undersøgelse fra 2020, men det fremgår, at kirkerne i Sverige ligesom i Danmark ses som værdifulde kulturminde, der skal bevares for eftertiden. Det springer i øjnene, at den svenske undersøgelse nok har svar, der forbinder kirkerne med positive værdier som kristent fællesskab eller kulturelle værdier, men ikke har svarmuligheder, der tydeligt forbinder kirkerne med en svensk national identitet. Det nærmeste er svarene, at kirkerne viser, at Sverige er et kristent land 27 %, at de er vigtige for lokalsamfundet 26 % og at de er vigtige symboler for lokalområdet 23 %. Måske har analysefirmaet

Fig. 3. Den middelalderlige kirke i Greve på Sjælland er selve indbegrebet af den typiske danske landsbykirke. Foto: Poul Grønder-Hansen, 2011.

slet ikke fundet det relevant eller passende at sammenkoble svensk identitet og kirker, således som det sker i den danske undersøgelse.

En undersøgelse af centrale værdier i den svenske kirkelige kulturarvspolitik viser, at kirkernes rolle som nationale symboler allerede i 1920'erne forsvandt fra den officielle svenske sprogbrug i forbindelse med kirkelige kulturværdier (Harding 2018: 9f). Derimod er der i Danmark en veletableret italesættelse af kirkerne som noget særligt dansk. En udbredt populær bog fra midten af 1900-tallet om de middelalderlige danske kirkers bygningshistorie og udsmykning bærer det karakteristiske, inkluderende navn *Vore gamle kirker*. Indledningen rummer et par markante formuleringer:

Kirken står der midt i det danske landskab og minder os om den historiske sammenhæng i vores folk. Landsbykirken hører på afgørende måde med i vor forestilling om Danmark. (Hastrup 1941: 9f)

Bogens første udgave udkom under den tyske besættelse af Danmark, hvor en bølge af nationalt sammenhold skyllede gennem den undertrykte befolkning, men formuleringerne er ikke mere tidsbundne, end at ganske samme formulering findes i bogens 3. udgave, der udkom i 2. oplag i 1967 (Hastrup 1967). Det er ikke svært at finde lignende formuleringer.

For det danske kultursamfund, for hele folket – kirkegængere eller ej – er de en kunstskat, en åndelig kapital; skabt af danske. (Exner & Finsen 1961: 12)

Et halvt århundrede efter kan man finde den samme tankegang, om end med en lidt mere afdæmpet formulering:

Kirkerne er os stadig ”som Hjemmet saa kære”, som det hedder i en af Grundtvigs salmer. Der er ikke mange steder i verden, hvor kirkerne er så velholdte som i Danmark; vi er stolte af dem [...]. (Smedegaard Andersen 2013: 12)

Bemærk fællesskabsordene ”os” og ”vi”, dvs. ”vi danskere”. Og danskernes forhold til kirkerne blev i 2014 sammenfattet således af Sjællands daværende biskop Peter Fischer Møller (fig. 3):

Glæden ved og stoltheden over middelalderkirkerne er en medvirkende årsag til, at 4 ud af 5 danskere er betalende medlemmer af folkekirken. (Bahn *et al.* 2014: 5)

Interessant nok har denne kobling mellem kirker og det danske folk også fundet vej til markante venstreorienterede forfattere og kunstnere, fordi de opfattede kirkebygningerne og deres udsmykning som folkets kunstneriske udtryk. Det gjaldt f.eks. den kommunistiske kunstformidler Broby Johansen, der udgav den første populære danske bog om middelalderens kalkmalerier (Broby Johansen 1948) og opfattede billederne – især de sengotiske – som folkets udtryk. De var skabt af jævne folk. Den danske maler Asger Jorn tog i 1960'erne initiativ til en rigt illustreret bogserie med den samlende titel *10.000 års nordisk folkekunst*, hvor flere af bindene handler om nordiske kirker

Fig. 4. Frederikskirken i Skåde ved Århus blev opført under den tyske besættelse af Danmark og tegnet af H. Lønborg Jensen. Den er navngivet efter den danske kronprins, og som national manifestation skulle den ligne en rigtig dansk landsbykirke. Foto: Nils Jepsen 2007, Wikimedia Commons (19 August 2024)

og kirkeudsmykninger, bl.a. de romanske gyldne altre fra overvejende danske kirker (som med deres sofistikerede ikonografi og latinske indskrifter ellers ikke just springer i øjnene som folkekunst (Grinder-Hansen *et al.* 1999). Men i Jorns øjne var kirkekunsten skabt af almindelige nordboere (Jorn 1965). Således kunne danske kulturpersonligheder fra nationalkonservative til kommunister enes om at forstå de middelalderlige kirkebygninger som et sandt udtryk for det danske folk.

En forklaring på denne forbindelse mellem folket og de danske middelalderkirker kan findes i 1800-tallets nationale vækkelse i Danmark, hvor – udover den hedenske oldtid – den ældre middelalder kom til at spille en særlig rolle. I århundredets løb oplevede det danske rige krigsnederlag, som medførte adskillelsen fra Norge i 1814 og tabet af hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg efter krigen mod Preussen og Østrig i 1864. Tilbage var et amputeret land, men et land – hvis vi ser bort fra Atlanterhavsøerne Færøerne, Island og Grønland og kolonien Dansk Vestindien – med en meget homogen, dansktalende befolkning. For 1800-tallets kunstnere blev det en mission at henlede opmærksomheden på særlige danske værdier, det danske landskab og den danske historie. En af de centrale skikkelser var forfatteren Bernhard Severin Ingemann, som i årene 1824–1836 udgav en række romaner med temaer fra dansk middelalderhistorie. Bøgerne blev folkelæsning både i by

og på land, og de spredte en opfattelse af en dansk nation baseret på det danske folk, på tværs af rang og stand (Martinsen 2012; Møller *et al.* 2023: 398ff). Målet med bøgerne var at vække mod og begejstring hos en kriseramte befolkning, som af middelalderens Danmarkshistorie kunne lære, hvordan land og folk før havde kunne rejse sig til styrke efter modgang og trængsel. Eftersom de populære bøger udspillede sig i middelalderen, kunne de vække en interesse for de bevarede middelalderlige bygningsværker, som læserne fandt overalt i landet: landsbykirkerne. En anden forudsætning for en udbredt interesse for sagnhistorien og den ældre middelalder var den middelalderlige historiker Saxo Grammaticus, hvis latinsprogede Danmarkskrønike om Danmarks historie fra de ældste tider til 1185 udkom i en ny, fordansket udgave ved den danske præst og digter N.F.S. Grundtvig 1818–1823. Grundtvig valgte at oversætte den elegante latin til et bredt og folkeligt dansk, med det udtrykkelige mål at bygge en bro, hvor

[...] folket og de Bog-lærde kunne mødes, lære at forstå og agte hinanden. (Pedersen 2020, afsnit 6–7)

Værket, som gik hånd i hånd med en oversættelse af Snorres Heimskringla, solgte i første omgang ikke godt, men fra 1840'erne nød det nyoversatte middelalderlige og nationale bogværk efterhånden en pæn udbredelse.

Den nok mest betydningsfulde følge af Grundtvigs mangesidige virksomhed var imidlertid etableringen af de danske folkehøjskoler, som siden 1840'erne skød op rundt om i Danmark som skoler for almindelige unge mennesker uden pensumkrav og eksaminer, men med levende og inspirerende fortællinger med vægt på nordisk mytologi og historie, kombineret med praktiske øvelser i fag som legemsøvelser eller træarbejder. Mottoet for de første højskoler var "Fra almue til folk", og målet blev i høj grad opnået (Korsgaard 2013: 23f). De unge kom tilbage fra højskolerne til deres hjemegne med en levende følelse af at være en del af et frit, folkeligt fællesskab, hvor dialog, samarbejde og handlekraft kunne flytte grænser. Højskolernes ideologi var med til at erobre Danmarkshistorien fra den traditionelle elite og gøre historien og dermed også de historiske monumenter til noget, der blev oplevet som fælles eje for et bredt udsnit af befolkningen. Den stadigt stærkere arbejderbevægelse overtog og udbyggede den opfattelse af det danske folk, som allerede var etableret af 1800-tallets bondenationalisme. Det nye socialdemokratiske parti-program fra 1934 bar således titlen *Danmark for Folket* for at markere, at partiet ikke mere så sig selv som en repræsentant for en klasse, men for hele det danske folk (Korsgaard 2004: 466). Og statskirken, "folkekirken", blev af det danske socialdemokrati set som en naturlig del af et nationalt velfærdssamfund (fig. 4). En lignende sammensmeltning af folk, kirke og nation med udspring i nationalt vakte bønder opstod ikke i Sverige (Claesson 2004: 61ff). Mens Danmark fastholdt en etnisk tænkning om nationen som fællesskabet af danskere, fik det – i lange tider – socialdemokratisk dominerede Sverige i 1900-tallet en forståelse af nationen, hvor det væsentlige var borgernes forhold til staten og ikke indbyggernes historiske rødder i landet (Levitt 2015: 45).

Hertil kommer, at mens der i Danmark, som ovenfor skildret, tilkommer middelalderen en væsentlig (men i sandhedens interesse ikke enerådende) rolle i den nationale selvforståelse med helte som Tyra Danebod, Knud den Store, Valdemar den Store, biskop Absalon eller Valdemar Sejf, er det skikkelser fra renæssancen eller senere tider, der i traditionel svensk ideologi står som nationsbyggere, først og fremmest Gustav Vasa, der næppe tilfældigt troner som gigantstatue i Nordiska Museet over den manende tekst: "Warer svenske" (vær svenske!). Men også senere konger som Karl XI og Karl XII har haft karakter af nationalhelte (Hagren 2021: 483).

Flere faktorer spiller således sammen som en sandsynlig forklaring på, at de middelalderlige danske landsbykirker har fået og stadig har en betydning som nationale symboler, som ikke genfindes for de svenske landsbykirkers vedkommende. Det vil i en dansk sammenhæng være vanskeligt at forestille sig en indledning til en bog om landsbykirker som denne svenske, der er skrevet i 1972:

För flertalet nutidsmänniskor är kyrkobyggnaden inte någonting annat än en lokal för ett fåtal personer med en speciellt religiös läggning. (Holmberg 1990: 7)

Referencer

- Adriansen, I. 2003. *Nationale symboler i Det Danske Rige 1830–2000 I–II*. København.
- Bahn, L., Bollmann, K. & Munck, K. 2014. *Middelalderkirkens vedligeholdelse*. Roskilde.
- Broby Johansen, R. 1948. *Den danske Billedbibel i Kalkmalerier*. København.
- Claesson, U. 2004. *Folkhemmets kyrka. Harold Hallén och folkkyrkans genombrott*. Uppsala.
- Exner, J. & Finsen, H. 1961. *Kirken i landskabet*. København.
- Grinder-Hansen, P., Jorn, A. & Franceschi, G. 1999. *Nordens gyldne billeder fra ældre middelalder*. København.
- Hagren, K.I. 2021. Nature, modernity, and diversity. Swedish national identity in a touring association's yearbooks 1886–2013. *National Identities*, 23:5, 473–490.
- Harding, T. 2018. Preserving Churches for Future Generations. Central values in Swedish Policies on Church Heritage. *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift* vol. 21:1, 5–24.
- Hastrup, T. 1941. *Vore gamle Kirker*. København.
- 1967. *Vore gamle Kirker*. 3. udgave. København.
- Hauge, H. 2013. *Danmark*. Aarhus.
- Holmberg, R. 1990. *Kyrkobyggnad, kult och sambälle*. Stockholm.
- Jorn, A. 1965. Randanmærkninger af Asger Jorn. I: Cinthio, E., Jorn, A. & Franceschi, G. *Skånes romanske stensulptur*. København, 343–349.
- Kjær, U. & Grinder-Hansen, P. 2022. Churches as places of Worship, Cultural Heritage, and National Symbols. Centralism, Autonomy, and the Hybrid Nature of Church-State Relations in Denmark. I: Hemel, E.v.d., Salemink, O. & Stengs, I. (red.) *Managing sacralities. Competing and Converging Claims of Religious Heritage*. New York, 69–89.
- Kjær, U., Søndergaard Nielsen, K. & Trampedach, K. 1998. Nationalmuseet i kirken. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 167–183.
- Korsgaard, O. 2004. *Kampen om folket. Et dannelseperspektiv på dansk historie gennem 500 år*. København.
- 2013. *Folk*. Aarhus.
- Levitt, P. 2015. *Artifacts and allegiances. How museums put the nation and the world on display*. Oakland.
- Lundmark, E. & Mauritsen, A.L. 2022. Nonbelief, Majority Church, and National Identity. Conceptions of Cultural Christianity, The Danish 'Folk Church', and Danishness. *Nordic Journal of Religion and Society* 35:2, 83–95.
- Madsen, P.K. 2021. Kulthus og kulturarv. Kirkernes vedligeholdelse og overlevelse. I: Jørgensen, H.N., Madsen, P.K. & Wass, I. (red.) *Herrens Hus, Herrens Have*. Aarhus, 181–193.
- Martinsen, L.K. 2012. Bondefrihed og andre verdensbilleder. Idehistoriske studier af B.S. Ingemanns Danmarkshistorie 1824–1836. *TEMP. Tidsskrift for historie* 5, 75–104.
- Mauritsen, A.L., Borup, J., Vejrup Nielsen, M. & Grant Purzycki, B. 2023. Cultural religion. Patterns of contemporary majority religion in Denmark. *Journal of Contemporary Religion* 38:2, 261–281.
- Møller, L., Hjort Møller, A., Grossen Jørgensen, L., Zetterberg-Nielsen, S. & Kjærulff, B.M. 2023. *Middelalderisme i dansk romantisk litteratur*. Aarhus.
- Pedersen, V.A. 2020. Indledning til Danmarks Krønike af Saxo Grammaticus. Grundtvigs Værker. www.grundtvigsværker.dk/pdf/1818_335A_1_intro.pdf (besøgt 6. April 2024).

- Poulsen, J., Krabbe Trolle, A., Friischman Larsen, M. & Schönwandt Mortensen, B. 2021. *Religiositet og forholdet til folkekirken 2020. Bog 1 – Kvantitative Studier*. København.
- Smedegaard Andersen, L. 2013. *Huset med de mange boliger*. København.
- Svenska kyrkan. 2023. *Att möta förändring. Svenska kyrkans redovisning till regeringen angående de kyrkoantikvariska frågorna inför kontrollstationen 2024*. Uppsala.
- Trampedach, K. 2018. Decision-Making Based on Dialogue. Preservation of Danish Churches under the Consultancy of the Danish National Museum. I: Heritage, A. & Copithorne, J. (red.) *Sharing Conservation Decisions. Current Issues and Future Strategies*. Rom, 131–141.
- Warburg, M. 2013. Gud bevare Danmark. Dansk civilreligion i det store og små. I: Warburg, M., Engelbrecht Larsen, S. & Schütze, L.M. (red.) *Civilreligion i Danmark. Ritualer, myter og steder*. Højbjerg, 7–53.
- Wienberg, J. 1993. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark*. Stockholm.